

Geliş Tarihi: 08/03/2023

Kabul Tarihi: 06/04/2023

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA AKŞEHİR KAZASI'NIN SİHHİ VE İÇTİMAİ DURUMU

Rahmi DOĞANAY*

Gül YILMAZ**

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye süreci tamamlanmıştı. İstanbul yönetimi bu durumu bir yazgı olarak kabul etmişti. Türk Milleti, galip devletlerin kendisine dayattığı şartlara karşı çıkmış, istiklaline ve istikbaline sahip çıkmak, hür ve müstakil yaşamak adına Milli Mücadele hareketine girişmişti. Bu çetin mücadele süreci, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin küllerinden, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bina etmek süreciydi de. Askeri açıdan verilen varlık-yokluk mücadelesi yanında, bir taraftan da eğitim, sağlık, bayındırlık gibi işlerle uğraşmış, modern Türkiye'nin kuruluşu konusunda kurumsallaşmak da önemsenmişti. TBMM Hükümeti, bu doğrultuda, ülkenin ve milletin mevcut durumunu tespit ederek, acil ihtiyaçların karşılanması, halkın eğitim, sağlık, refah seviyesi bakımından yükseltilmesi gibi konuları kapsayan tespitlerde bulunmuş, yol haritaları oluşturmak için yetkililerden mevcut durum hakkında raporlar istemişti.

Bu konuda atılan adımlardan birisi de Sıhhi ve içtimai coğrafya çalışmalarıydı ve Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaye Vekâleti de (Sağlık Bakanlığı), ülke çapında sıhhi ve içtimai durumun tespiti konusunda, Sıhhiye müdürlerini bölgeleri hakkında rapor hazırlamakla görevlendirmiştir. Hazırlanan ve merkezde toplanan bu raporlar peyder pey kitaplar halinde basılmış ve yayınlanmıştı. Konya Vilayeti de bu konuda incelemeler yapmış, tespitlerini rapor halinde merkeze göndermiştir. Bu rapor, 1922 yılında kitap haline getirilerek, 8. Cilt olarak basılmıştır. İncelediğimiz Akşehir Kazası ile ilgili bölüm, kitabın 40-59 sayfaları arasında yer almakta ve kazanın sıhhi ve içtimai durumu hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Akşehir'in sağlık ve sosyal durumu, iktisadi, coğrafi yapısı ve folkloru gibi konularda kayda değer bilgiler ve tespitler içermektedir.

Bu çalışmada, genel olarak yeteri kadar işlenmemiş ve değerlendirilmemiş olan bu bilgiler gündeme taşınarak, Akşehir'in yakın geçmişteki sosyal, ekonomik, sıhhi ve kültürel yapısına ışık tutulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın aynı zamanda, Akşehir örneği üzerinden, 20. Yüzyıl başlarında Anadolu'nun sosyal, kültürel, iktisadi seviyesi hakkında bir kanaat oluşturacağımızı da ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Akşehir, Sıhhat ve İctimaiyat, 20. Yüzyıl.

THE SANITARY AND SOCIAL SİTATUS OF AKŞEHİR DURING THE NATİNAL STRUGGLE

ABSTRACT

With the loss of the First World War, the liquidation process of the Ottoman Empire had been completed. The Istanbul administration had accepted this situation as a fate. The Turkish Nation opposed the conditions imposed on it by the victorious states, embarked on a National Struggle movement in order to protect its independence and future, to live freely and independently. This arduous struggle process was also the process of building the State of the Republic of Turkey from the ashes of the Ottoman Empire. In addition to the struggle for existence and absence from a military point of view, on the one hand, works such as education, health, public works were engaged in, and institutionalization was also important for the establishment of modern Turkey. in this direction, the Parliamentary Government determined the current situation of the country and the nation, made determinations covering issues such as meeting urgent needs, raising the level of education, health, welfare of the people, and requested reports on the current situation from the authorities in order to create road maps.

One of the steps taken in this regard was the sanitary and social geography studies, and the Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaye Viceroyalty (Ministry of Health) also assigned the Sanitary directors to prepare reports on their regions regarding the determination of the sanitary and social situation throughout the country. These reports, which were prepared and collected at the center, were printed and published in books. Konya Province has also conducted investigations on this

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, rdoganay@firat.edu.tr, ORCID: ORCID:0000-0002-2138-0175

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, gylgyl2312@gmail.com

issue and sent its findings to the center in the form of a report. This report was made into a book in 1922, 8. Printed in Vol. The section about the Akşehir Accident that we examined is located between pages 40-59 of the book and provides detailed information about the sanitary and Decontamination condition of the accident. It contains significant information and determinations on issues such as the health and social situation, economic, geographical structure and folklore of Akşehir.

In this study, this information, which has not been processed and evaluated enough in general, will be brought to the agenda and it will be tried to shed light on the social, economic, sanitary and cultural structure of Akşehir in the recent past. At the same time, the study was conducted on the Akşehir sample, 20. We also hope that it will form an opinion about the social, cultural and economic level of Anatolia at the beginning of the century.

KeyWords: Akşehir, Health and Social Welfare, 20. Century.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, 1800'lü yıllarda dağılma sürecine girmiş, çağdaşlaşma çabalarına rağmen 1900'lü yılların başında, Birinci Dünya Savaşı yenilmesi ile birlikte de tasfiye edilmişti. Bu durum, sadece bir tasfiye değil aynı zamanda İmparatorluk mirasının paylaşılması sürecinin tamamlanması anlamını da taşıyordu ve Türk milletinin vatan ve istiklal mücadelesi vermesini kaçınılmaz kılmıştı. Mevcut İstanbul yönetiminin dayatılan şartlara karşı direnememesi üzerine, millet vatanını, istiklalini ve istikbalini kurtarmak için mücadeleye girişmişti. İşgalcilere karşı verdiği bu mücadeleden yüz akıyla çıkmıştı da.

Türkiye Milli Mücadele'den zaferle çıkmakla birlikte, ülkesi ve milletiyle müreffeh bir seviyeye gelmesi, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel açılardan güçlenmesi ve bunu sürekli kılabilmesi için yapılacak çok işi vardı. Bu paralelde, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi sonrasında çağdaş, modern, her yönüyle tam bağımsız, "muasır medeniyet seviyesini yakalamış", çağdaşlarıyla güçlü bir şekilde rekabet edebilen bir Türkiye hedefini gerçekleştirebilmek için Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde yoğun inkılaplar da yapılmıştır.

Aslında, Milli Mücadele'ye girişen irade, daha Mücadele yıllarında ülkenin imarı, toplumun daha iyi şartlarda yaşaması için girişimlerini başlatmıştı. Varlık-yokluk savaşının verildiği bu yıllarda, sadece işgallerin önlenmesi ve işgalcilerin temizlenmesiyle değil, Türk yurdunun bayındır, Türk milletinin modern ve medeni dünya şartlarına sahip, müreffeh bir toplum olması yönünde de adımlar atılmıştı. Atılacak adımlar için mevcut durumun tespit edilmesi, ihtiyaçların ve önceliklerin belirlenmesi konusunda çalışmalar yapılmıştı. Bu çetin askeri mücadeleye paralel olarak eğitim, sağlık, bayındırlık gibi işlerle de uğraşmış, modern Türkiye'nin kuruluşu yolunda kurumsallaşma önemsenmişti.

Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin ihtiyaçların belirlenmesi ve yapılması gerekenler konusunda yol haritası oluşturmak için girişimlerde bulunduğu alanlardan birisi de, Sıhhi ve içtimai coğrafya çalışmaları olmuştu. Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Dr. Muhittin Celal (Duru) Bey'in teklifi üzerine, Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i Bahriye Vekili Refik Saydam, memleketin bütün sıhhiye müdürlerinden, görevli ve sorumlu buldukları bölgenin sıhhi, içtimai durumunu araştırıp, rapor halinde sunmalarını istemişti(Öztürk, 1968: 19). Bu yaklaşım ve çalışmaları, Rıza Nur da bakanlık görevi sırasında devam ettirmişti (Öztürk, 1968: 25) Hazırlanan ve merkezde toplanan bu raporlar, daha Milli Mücadele yıllarında, dizi kitaplar halinde basılmış ve yayınlanmıştı(Cöhçe, 2006: 490).

Ankara, Sivas, Tokat, Erzincan, Konya, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Gümüşhane, Lâdik, Çankırı, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Çatalca, Gelibolu, Kırklareli, Denizli, Muğla, Isparta, Osmaniye, Antep, Urfa, Balıkesir, Maraş, Çorum, Bursa ve Beyazıt vilayetlerine ait raporlar, Öğüt Gazetesi Matbaası, Hilal Matbaası, Kâğıtçılık ve Matbaacılık A.Ş. tarafından basılmışlardır. Bunların tespiti, Çanakkale OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nden Burhan Sayı tarafından yapılmıştır.

Büyük bir kısmı işgal altında olan vatan topraklarında, milli bir seferberliğin yaşandığı şartlarda, Muhittin Celal Bey'in planı ve çabaları doğrultusunda titizlikle hazırlanan bu raporlar, ilgili bölgelerin sıhhi ve içtimai durumunu tespit etmekten başka, aynı zamanda bölgenin tarihi, coğrafyası, kültürel ve iktisadi yapısı hakkında da önemli bilgileri kapsamaktadır. Bu özellikleriyle çalışmalar, adeta beşeri coğrafya çalışmaları olarak da değerlendirilmektedir(Cöhçe, 2006: 490). Bu özelliklerine rağmen az sayıda basılmış, ilgili birimlere dağıtılmış olan çalışmalar, yeterince değerlendirilememiş kaynak eserlerdendir(Gümüştü, 1999: 940). O zor günlerde hazırlanan bu raporların, gereğinin yapıp yapılmadığı, amacına hizmet konusunda ne kadar dikkate alındığı tartışmaya açık olmakla birlikte, ilk bakışta uygulamada dikkat çekici bir titizliğin

gösterilmediği/gösterilemediği izlenimi ağır basmaktadır. Bu dökümanın yeniden gündeme getirilmesi hususunda mütevazı bir katkı sağlanırsa, çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

Çalışmamızda, 1922 yılında basılmış olan Konya Vilayeti ile ilgili olan 8. Cilt'teki(TSİC, 1922)¹ bilgiler ışığında, Akşehir'in Cumhuriyete geçiş günlerindeki sıhhi, içtimai, sosyo-kültürel ve coğrafi durumu ile ilgili tespitler değerlendirilmiştir. Kitabın Akşehir Kazası ile ilgili bölümü, 40-59 sayfalar arasındadır. İlgili bölümde, Akşehir'in sıhhi ve içtimai durumu, iktisadi ve coğrafi yapısı, folkloru gibi hususlarda önemli bilgiler ve tespitler bulunmaktadır.

AKŞEHİR KAZASI'NIN TARİHİ

Kaza'nın tarihçesinde, tarih boyunca taşıdığı isimler, "Atukya, Ayntukya, Şerare, Antipos, Pise" olarak verilmekte, IV. Yüzyılda Konya, Antalya, Isparta, Akşehir sancaklarına hükmeden Pesidi hükümetinin idaresinde, Antipos namıyla anıldığı kaydedilmektedir. Sonra "Episya" adını almıştır. Tarihi Episya'ya atıf yapılmak üzere, dönem itibarıyla Akşehir'in 15 km kadar güneyinde "pise"(TSİC, 1922: 55) adında bir köy bulunduğuna işaret edilmiştir. Şehrin Türk hâkimiyetine geçmesi ve Türk idaresinde bulunduğu dönem ile ilgili bilgiler raporun son kısmında verilmiştir.

Akşehir'in, Melikşah zamanında, Konya taraflarına gönderilen Kutalmış Oğlu Süleyman Bey tarafından, Konya civarı ve Eskişehir ile birlikte Romalılardan alındığı ve Selçuklu idaresine girdiği kaydı, tarihi bilgilerle de örtüşmektedir. Selçuklular döneminde ise şehrin adı "Şehr-i Beyza"(TSİC, 1922: 55) olarak anılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla Osmanlı idaresi altına girmiştir(TSİC, 1922: 47). Osmanlı idaresi altındayken, 1402 yılında Timur'a yenilen Yıldırım Beyazıt ve oğlu Musa Çelebi, Timur tarafından Akşehir'e getirilmiş ve burada bir süre ikamet ettikleri, Yıldırım Beyazıt'ın 1405 yılında vefat etmesi üzerine Seyyit Mahmut Hayrani Hazretleri türbesine defn edildiği ve sonra Musa Çelebi tarafından Bursa'ya taşındığı verilen bilgiler arasındadır. Yine IV. Murad'ın, Bağdat Seferi sırasında Akşehir'de Tekke Mahallesiindeki Mevlevi Dergahı'nda konakladığı(TSİC, 1922: 58) bilgisi de verilmektedir.

Şehir halkının İslamlaşması, Hicret'ten 24 yıl sonra (M.644), ilk İstanbul seferine katılan, Hazreti Peygamber'in sancaktarlarından olan Gazi Abdulvahap Sultan'a atfedilmektedir. Gazi Abdulvahap'ın şehri feth etmesiyle İslam buralara girmiş, Abdulvahap'ın burada ölmesi üzerine Baranlar kabristanına defn edilmiştir². Hz. Ömer zamanındaki Kıbrıs seferi ile Hişam zamanında, 747 yılında, Seyyit Battal Gazi'nin buralardaki fütuhati(TSİC, 1922: 57), İslam'ın bölgede yayılmasını ve hâkimiyetini güçlendirmiştir. İslam'ın yayılmasına katkı sağlayan Ahiliğin burada da yaygın olduğu ancak Karaman Beyliği tarafından Osmanlı aleyhine kıskırtıldıkları için I. Murad tarafından bertaraf edildikleri de not edilmiştir.

Konya Valisi Seyyid Paşa zamanında "Pise"de hafriyat yapıldığı, bu sırada birçok para ve eski eserin çıktığı, bunların birçoğunun köylüler tarafından Rumlara satıldığı, kağıt duvarlı odalar ve hücreler ortaya çıkması üzerine hafriyatın yasaklandığı rivayet olarak aktarılmaktadır. Dörtkavak adlı mesire yerinde bulunan bir heykel ise İstanbul müzesine gönderilmiştir. Akşehir'in geçmişte, Karahöyük, Maruf, Kozağaç, Bermendi, Etekli gibi köyleriyle birlikte 70-80 bin nüfuslu büyük bir şehir olduğunun mezar taşlarındaki kitabelerden anlaşıldığı(TSİC, 1922: 55) notu da düşülmüştür.

COĞRAFİ, BEŞERİ VE İDARİ YAPISI

İdari olarak Konya Vilayeti'ne bağlı olan Akşehir Kazası'nın Yunak, Hatırlı, Doğanhisar olmak üzere 3 nahiyesi vardır. 48'i merkeze, 15'i Doğanhisar'a, 22'si Yunak'a ve 18'i Hatırlı'ya bağlı olmak üzere, toplamda 103 köyü vardır (TSİC, 1922: 43-45). Kaza'nın gölleri, nüfusu ve ziraat alanları ile ilgili bölümlerinin içinde, Cihanbeyli Nahiyesi ibaresi geçmekte³ ve o zaman itibarıyla Cihanbeyli'nin Akşehir'e bağlı olduğunu

¹ *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası. (Konya Vilayeti)*, Ögüt Matbaası, Ankara 1922.

² Kabristanında yetişen bir kırmızı menekşeler olduğu ve "Abdulvahap Çiçeği" olarak anıldığı da notlar arasındadır.

³ Raporun, "Göller" başlığı altında "Cihanbeyli Nahiyesi dâhilinde Ak Göl namıyla bilinen bir göl varsa da..." ibaresi, "Ziraat ve Nebatat" başlığı altında da "...özellikle Cihanbeyli, Yunak, Hatırlı, Doğanhisar nahiyeleri ziraate pek elverişlidir." ifadesi bulunmaktadır. "Nüfus" başlığı altında da Cihanbeyli halkı hakkında bilgi verilmiştir. *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası. (Konya Vilayeti)*, Ögüt Matbaası, Ankara 1922, s. 41,42, 46. İslam Ansiklopedisi'nin "Akşehir" maddesinde de Cuinet'e atıf yapılarak, "XIX. yüzyılın ortalarından

düşündürmektedir. Kaza'nın idari bölümleri içinde ise Cihanbeyli'ye ait bilgi ve herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Kaza'nın dönem itibariyle 64.495 olan nüfusunun hemen tümüyle Türk ve Müslüman olduğu görülmektedir. Saray köyünde Karakeçili Aşireti'nden yerleşenlerin olduğu, yazın yaylaklara çıktıkları (TSİC, 1922: 45), Cihanbeyli mıntukasında da Hicaz bölgesinden gelen Kürt aşiretlerinin yerleşik bulunduğu ancak ilkel bir hayat yaşamakta oldukları tespitine yer verilmiş, yaygın olarak Kürtçe konuşmakla birlikte Türkçe'ye de vakıf oldukları kaydedilmiştir. Diğer Kaza halkının ise Türkçe konuştuğu belirtilmiştir(TSİC, 1922: 46).

Akşehir kazasının coğrafi yerleşimi, 28-42 derecesinde, kuzeyden Eskişehir'in Sivrihisar kazası, güneyden Ilgın, Karaağaç, Beyşehir kazaları, doğudan Ilgın ve Haymana, batıdan da Isparta'nın Yalvaç, Bolvadin ve Afyon'un Aziziye (Emirdağ) kazalarıyla çevrili olduğu şeklinde not edilmiştir. Konya'nın kuzeybatısına düşen Akşehir, Konya'ya 24 saat(yaya), adıyla anılan göle de bir saat kadar mesafede, Sultandağı eteklerinde, Köyceğiz deresi kenarında yerleşmiştir. Demiryolu hattı üzerinde olması itibariyle olsa gerektir ki, Haydarpaşa'ya uzaklığı da (572.6 km) verilmiştir. Yüzölçümü 6000 km², deniz seviyesinden yüksekliği de 1012 metredir (TSİC, 1922: 40) Kaza'nın bugünkü yüzölçümü 1442 km² dir. Bu durumun sonraki yıllarda yapılan idari düzenlemelerden kaynaklandığı açıktır. Deniz seviyesinden yüksekliği hakkındaki güncel bilgi ise 1020 metre olmakla, 100 yıl kadar önce gerçekçi bir ölçüm yapıldığını göstermektedir.

Güneybatıdaki Sultan Dağları, 150 km uzunluğu ile Akşehir'i Yalvaç ve Karaağaç kazalarından ayırır. En yüksek noktası 600 metredir. Kaza genel olarak ovalık olup, Boğsak, Kurşunlu, Bayat gibi mahallerinde yüksek dağlar bulunmaktadır. Akarsu olarak, Sultan Dağları eteklerinden çıkan küçük çaylar vardır. Göl olarak da meşhur Akşehir (M'aruf) Gölü vardır(TSİC, 1922: 41). Dağların, akarsuların, göllerin, kısacası coğrafya ve iklim özellikleri vurgulanmış, bunların toplumun sağlığı, refahı ve iktisadi hayatına etkileri ve katkıları da istatistiki bilgi olarak aktarılmıştır. Göllerin, akarsuların bataklık yapıp yapmadığı (sıtma açısından özellikle önemseniyor), içilebilir olup olmadığı, zirai sulamada kullanılıp kullanılmadığı, iklim ve coğrafya şartlarının günlük hayata olumlu-olumsuz etkileri de detaylandırılmıştır.

Günümüzün tabiriyle “önleyici hekimlik”, “çevre ve halk sağlığı” başlıkları çerçevesinde ele alınan konuların, o günlerde dikkat çekecek ölçüde ilgi gördüğüne şahit oluyoruz. Mesela Akşehir Gölü'nün takriben 500-600 km² yüz ölçüme sahip olduğu, her tarafının yaklaşık 2 metre derinlikte olduğu, mevsimine göre 75 cm kadar çekildiği veya yükseldiği, etrafının bataklık ve kamışlık olduğu, yalnız kuzeyinin açık olduğu, genellikle tatlı olan suyunun bazı bölgelerinde tuzlu olduğu bilgileri detaylıca verilmiştir. Gölde üç çeşit (sazan, turna, ak) balık bulunduğu, dört bölgede balık dalyanları olduğu, seyri sefaine uygun olduğu (TSİC, 1922: 41) da not edilmiştir.

Göl'ün kurutulmasıyla ilgili bir not düşülmüştür ki bu fikir, muhtemelen sıtma ile mücadele önceliğinden kaynaklanmış olmalıdır. Konunun uzmanlarına dayandırılarak ortaya konulan tez; Cihanbeyli Nahiyesi taraflarından açılacak bir kanalla, Göl'ün Sakarya Nehri'ne akıtılarak kurutulabileceğidir.

Kaza dâhilindeki göller bahsinde, Cihanbeyli Nahiyesi'ndeki Akgöl'den de bahsedilmektedir. 20 km eninde ve 1 km boyunda olarak tanımlanan gölden sazlık ve kamışlık olduğundan yararlanılamadığı, 10-15 okkalık sazan balıklarının kamışlık yüzünden yakalanamadığı bilgileri verilmiştir(TSİC, 1922: 41). Böyle bir kaynağın değerlendirilememesi bir yana, göl çevresindeki ahalinin sıtmadan bizar olduğu da kayıtlarda görülmektedir.

Akarsu ve az da olsa oluşturdukları bataklıkların ve Akşehir Gölü'nün şehrin havasını bozduğu, halkı sağlık bakımından olumsuz etkilediği de tespitler arasındadır. Kaza'nın güneydoğusundaki 4-5 dönümlük Kerpiçlik bataklığı da (TSİC, 1922: 41) bu başlıkta zikredilmektedir.

Kaza'nın iklimi mutedil, 4 mevsimin de hükmünü icra ettiği bir durum arz etmektedir. Sıcaklıklar, baharda 20, yazın 30, sonbaharda 15, kışın -20 dereceleri bulmaktadır. Kışın en soğuk günleri, Ocak ve Şubat

itibaren Konya'nın bir kazası haline gelen Akşehir'in Doğanhisar ve Cihanbeyli adıyla iki nahiyesinin bulunduğu” bilgisi verilmektedir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989, (298-299) s. 299. Bu durumda, Cihanbeyli'nin dönem itibariyle nahiye olarak Akşehir'in idari yapısı içinde bulunduğu kabul edilmelidir. Raporun “Taksimât-ı Mülkiye” başlığı altında bu konuda herhangi bir kayıt ve bilginin bulunmaması ise bir dikkatsizliğin sonucu olarak değerlendirilmelidir.

aylarıdır. Yazın, Haziran ve Temmuz aylarında en yüksek sıcaklık 30 dereceyi bulmaktadır (TSİC, 1922: 45). Havanın genel olarak nemli olmasında Akşehir Gölü'nün etkisi olsa gerektir.

Genel olarak bahar ve güz mevsimlerinde yağın yağmurların, dağlara çok, ovaya az olmak üzere, m² başına yıllık 20 m³ kadar, Kasım ayında başlayan ve Mart sonuna kadar süren kar yağışının ise 25 cm, bazı senelerde 1 metreye kadar çıktığı ifade edilmiştir. Sürekli esen rüzgârların lodos ve poyraz olduğu, zaman zaman gündeği ve karayel'in estiği, Sultan Dağları boğazlarında da meltem rüzgârının görüldüğü (TSİC, 1922: 45) tespit edilmiştir.

İKTİSADİ YAPI

Akşehir'in gelir, üretim ve geçim kaynakları konusunda, dönem itibariyle de Orta Anadolu'nun genel karakterini gözlemlemenin mümkün olduğu görülmektedir. Halk genel olarak rençberlikle meşgul, basit ve sade bir hayat sürmektedir. Halkın geçim kaynağı genel olarak ziraat ve hayvancılık üzerinedir. Kaza topraklarının büyük kısmı ova olduğundan özellikle Cihanbeyli, Yunak, Hatırlı, Doğanhisar nahiyeleri ziraata elverişlidir. Kaza merkezinde ticaretle uğraşanlar, kunduracılar, fırıncılar, semerciler, kahveciler, hancılar, hamamcılar, arabacılar, bakkallar gibi basit ve ilkel sanat erbabı vardır (TSİC, 1922: 46).

Yetiştirilen zirai ürünler, hububat ve meyve çeşitleridir. Yoğun olarak buğday, arpa, haşhaş, uygun köylerde fasulye, nohut, mercimek, burçak, yulaf, darı, bakla, fındık (börülce), susam, kenevir ve birkaç köyde tütün ekimi görülmektedir. Bu yapının güncelde devam ettiği düşünülmele birlikte tütün ekimi ile ilgili bir icraat yoktur. Armut, vişne, şeftali, dut, kiraz, ayva, kayısı, zerdali, erik, badem, ceviz, fındık, muşmula, kızılçık bölgede bolca yetiştirilen meyveler (TSİC, 1922: 42) olarak kaydedilmektedir. Burada dikkat çeken meyve "fındık" olup, numuneleri bulunmakla birlikte diğerleri gibi yaygın yetiştirilen bir meyve olmadığı kabul edilmelidir. Meyvecilik Kaza merkezi ve Sultan Dağları çevresinde yoğunluk göstermektedir.

Hayvancılık konusunda ticari bir yapı ve yaklaşımdan ziyade, aşiretler dışında her ailenin ihtiyacını karşılamaya yönelik bir anlayışın hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Evcil hayvanlar olarak evlerde beslenenlerden öküz, beygir, merkep, manda üretim ve nakliye hizmetlerine yönelik olarak gücünden faydalanmak, inek, manda, keçi, koyun, tavuk, horoz gibi hayvanlar da etinden, sütünden, yumurtasından ve yan ürünlerinden faydalanmak üzere beslenmektedir. Ova kısımları susuz olduğundan, mera olarak sadece baharda kullanılabilmekte, asıl meraların Sultan Dağları olduğu (TSİC, 1922: 42-43) vurgulanmaktadır. Sultan Dağlarında yoğun çöven ve yabancı sümbül, soğan, kekik mahsulatı da yapılmaktadır.

Bir zamanlar sahip olduğu büyük ormanlardan eser kalmamış olan Sultan Dağlarında bol miktarda yaylak olması, hayvancılık bakımından olumlu görülmektedir. Buralarda ve Doğanhisar'ın güney kısmındaki çam, meşe, karaağaç ormanlarında sansar, tilki, tavşan, kurt, domuz, porsuk gibi yaban hayvanları bulunmakta ve avlak olarak ekonomiye mütevazı bir katkıda bulunmaktadırlar. Kaza dâhilinde karatavuk, karga, serçe, güvercin, bülbül gibi kuşlar da bulunmaktadır (TSİC, 1922: 43).

Üç çeşit (sazan, turna, ak) balığa hayat alanı olan Akşehir Gölü'nde az çok kurumsal bir balıkçılık yapıldığı görülmekte, Akgöl (Tuz Gölü) de ise 10-15 okkalık sazınların sazlık ve kamışlıklar yüzünden yakalanamadığı kaydedilmektedir. Her şeye rağmen amatörce de olsa bu kaynağın, yöresine ekonomik bir katkı sağlaması da azımsanmamalıdır. Ayrıca bu gölde bolca bulunan kaz, ördek, kuğu da avlanmak suretiyle ekonomiye katkı oluşturmaktadır (TSİC, 1922: 43).

Akşehir'de maden suyu ve kaplıca bulunmadığı (TSİC, 1922: 445), Sultan dağları eteğinde, Akşehir-Yalvaç hududunda Kaza merkezine 4-5 saat mesafede bulunan linyit madeninin ise henüz işletilemediği (TSİC, 1922: 42) not edilmiştir.

Akşehir'de dönem itibariyle 3 hamam, 5 han, 4 otel ve 1 un(dakik) fabrikası ile 1 de ziraat aletleri fabrikası, Etekli ve Elkaray köylerinde de 1'er un fabrikası bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehrin ihtiyacı olan elektrik de dakik fabrikası tarafından üretilmektedir. Kaza'da, Mali İktisat Bankası, Osmanlı ve Ziraat bankalarının şubeleri (TSİC, 1922: 48) de bulunmaktadır.

SOYSAL VE KÜLTÜREL YAPI

Hazırlanan rapora ve verilen bilgilere bakıldığında, Akşehir Kazası, sosyo-kültürel yapısı, eğitim durumu, günlük hayat ve folkloru bakımından da ortalama bir Anadolu kasabası görüntüsü vermektedir. Halkın eğitim durumu oldukça zayıftır. Kaza merkezinde erkekler için 2 ilkokul (ibtidai mektep) ve 1 ortaokul (idadi mektep),

kızlar için de 1 anaokulu ve 2 ilkokul vardır. Köylerde ve nahiyelerde toplam 35 ilkokul ve sadece Doğanhisar nahiyeye merkezinde 1 kız ilkokulu vardır(TSİC, 1922: 48). Dönem itibariyle maarif tarafından açılmış olan yeni mekteplere memur ve yabancı çocuklarının devam ettiğine, Müslüman halkın yeni eğitim sistemine ve yeni okullara karşı ilgisiz olduklarına(TSİC, 1922: 47) işaret edilmektedir. Kaza’da bulunan 28 medreseden sadece 1 tanesinin faal olduğu dikkate alındığında, geleneksel eğitim kurumlarına karşı da gerekli ilginin olmadığı açıkça görülmektedir. Halk, “kişisel çıkarları söz konusu olduğunda zeki ve cesur olup”, toplumsal terbiyeleri güçlü olmakla birlikte, toplumsal bağları zayıftır(TSİC, 1922: 46).

Erkekler başlarına fes giymekle birlikte, Kasaba halkı daha çok abani sarık sarırlar. Köylerde de sarık veya “çenber” tabir ettikleri “adi kadın” yemenisi sarırlar. Kasaba halkı şalvar ve gömlek giyerken, köylüler kısa dizlik giyerler. Cihanbeyli Kürtleri yırtmaçlı entari giyerler(TSİC, 1922: 46).

Akşehir’in gelenek ve göreneklere genel itibariyle Konya halkıyla aynı olmakla birlikte, Cihanbeyli Nahiyesi’ndeki aşiretler arasında “başlık parası” geleneğinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. “Kızlarını evlendirirken, “tepelik” veya “başlık” adıyla oğlan tarafından, ekonomik gücüne göre 100-200 lira almak ve kız kaçırmak gibi adetleri vardır” (TSİC, 1922: 47). Bu ifadelerden, Konya geleneklerinde başlık parası uygulamasının yaygın olmadığı anlaşılmaktadır.

Müslüman kadınlar genellikle şalvar ve fes, Kürt kadınları şalvar ve yırtmaçlı entari giyerler. Zengin kadınlar feslerinin etrafına altın, fakirler ise “penez” denilen altın renkli pul dikerler. Dışarı çıktıklarında peçe benzeri, yünden yapılmış örtüyle yalnız gözleri açık kalacak şekilde örtünürler. Saçlarını 20-30 kadar ince örgü yaparlar ve sırtlarına salarlar(TSİC, 1922: 46). “Sık sık çözüp taramak ve temizlemek zahmetine katlanamadıkları için bu örgüler bit gibi haşerelere yuva olması kaçınılmazdır”. Halkın genel olarak temizlik konusunda umursamaz bir tavır içinde olduğu vurgulanırken; sıradan temizlik şartlarına bile özen gösterilmediği, özellikle “köylerde aylarca vücutlarını yıkamak bir yana yüzlerini bile yıkamadıkları”(TSİC, 1922: 47), kanaatimizce biraz abartılı olarak ifade edilmektedir. Buna rağmen halkın genel olarak bedenlen sağlam olduğu notu dikkat çekmektedir.

Halkın batıl inançlara karşı ilgisi de fazladır. Mavi boncuk takmak, salı günü yola çıkmamak, biçki biçmemek (Konya civarı için yaygınlık gösteren bu batıl, Cuma günü için de geçerli olup, temizlik de yapılmaz), Pazar günü çamaşır yıkamak, 7 çöp alıp 7 çeşmeden alınan suya atıp içmek, türbelere iplik ve bez bağlamak, Nasreddin Hoca türbesinden toprak alıp su ile içmek, ikindiden sonra ekmek, sirke, un, baharat ve tuz gibi şeyleri evden çıkarmamak, sihir, efsun vb. hurafeler yaygındır(TSİC, 1922: 47).

SAĞLIK

Kaza merkezinde ve özellikle de köylerde temizlik konusunda umursamazlık hâkim olduğu vurgulanırken, halkın modern tıpa karşı da ilgisiz olduğundan şikayet edilmektedir. Ahali, genel olarak geleneksel ve çoğu zaman, kurşun dökmek, üzerlik ile tütsülemek, 7 çöp alıp 7 çeşmeden alınan suya atıp içmek, Nasreddin Hoca türbesinden toprak alıp su ile içmek gibi hurafe denilecek tedavi şekillerine daha fazla ilgi göstermektedir. “Difteri”nin kil yağı ile tedavi edilebileceğine inanalar çoktur(TSİC, 1922: 47). Tıbbı az da olsa ilgi gösterenler, biraz tahsil görenlerle seyahat edenlerdir.

Kazada lağım sisteminin olmaması, tuvaletlerin çukur tarzında bulunması, sızma ve pislik yaymaya müsait bir durum arz etmektedir. Çeşmelere su getiren boruların (künk) kırık ve bozuk olması, birçok yerde içme suyunun kuyulardan temin ediliyor olması, tuvaletlerin sızıntılarının içme sularıyla karışmasına, zaman zaman tifüs, tifo, ishal gibi salgınlara ve hastalıklara sebep olmaktadır. Kaza’nın dağlık kesimindeki kaynak suları şehre getirilememekle birlikte(TSİC, 1922: 49), getirilenlerin de hatların bakımsızlığı yüzünden kirlendiği görülmektedir.

Akşehir coğrafyasında da dönem itibariyle Anadolu’da yaygın olarak görülen hastalıkların hüküm sürdüğü dikkat çekmektedir. Halk, sürekli ve yaygın olarak çiçek, kızamık, boğmaca, yazları sıtma hastalıklarından muzdariptir. Fuhşiyattan kaynaklı olmak üzere “bel soğukluğu” gibi zührevi hastalıklara da rastlanmaktadır. Cahil ve yerli ebelerin hataları, temizliğe dikkat edilmemesi gibi sebeplerden doğum ve kadın hastalıkları da yoğundur(TSİC, 1922: 50).

Akşehir gölü, Kerpiçlik bataklığı ve Cihanbeyli’deki Akgöl ve birçok mahalde bulunan başka bataklıkların, sıtma hastalığının dağ köyleri dışında yaygın görülmesine sebep olduğu(TSİC, 1922: 49), bataklıkların kurutulması ve bölgenin sıtma ile mücadele bölgesine dâhil edilmesiyle, bu hastalıkla baş edilebileceği mümkün görülmektedir.

Kaza dâhilinde zührevi hastalıklar teşkilatının olmaması ve gizlice yapılan fuhuşun ve fahişelerin kontrol edilememesi yüzünden frengi ve zührevi hastalıkları yaygınlaştırdığı ve hatta bu yüzden yaralama ve öldürmelerin de olduğu görülmektedir. Ruh hastalıkları da dikkat çekecek ölçüde yaygın olarak görülmektedir. Yaygın olmamakla birlikte verem, difteri, dizanteri, halkın aşya rağbet etmesi sebebiyle çiçek hastalıkları da görülmektedir(TSİC, 1922: 50). Suyollarının kirlenmeyi önleyecek mükemmeliyette olmayışı, köylerde hamam bulunmayışı, Kasaba'da kurulan pazar, karayolları ve özellikle demiryolundan kaynaklı nüfus hareketliliği ve bunun sağladığı temasın, kolera gibi salgın hastalıkların gelmesine ve yayılmasına müsait bir ortam oluşturduğu, böyle bir durumda hastalığın önlenemeyeceği ön görülmektedir.

Bu şartlar altındaki Akşehir'de, dönem itibariyle hastane ve dispanser bulunmadığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İstasyon Caddesi üzerinde, 50 yataklı bir hastane inşaatına başlanmışsa da inşaat tamamlanamamıştır. Şehirde iki eczahane vardır(TSİC, 1922: 47). Bu şartların ölümleri arttırması muhtemeldir ki, çocuklarda ölüm oranı tahmini olarak %50'nin üstünde olarak verilmektedir. Doğum ve ölümlerin bildirilmemesinden dolayı tahmini olarak verilen doğum-ölüm oranı ise %5'tir(TSİC, 1022: 51). Bu da nüfusun %5 nispetinde arttığı anlamına gelmektedir.

BAYINDIRLIK

Akşehir merkezi bugün olduğu gibi dönem itibariyle de toplu bir yerleşimdir. Binaları kerpiçten yapılmıştır. Nahiye ve köylerde daha gelişigüzel yapılan evler de kerpiçten ve damları kamyıla örtülmüştür. Merkezde 3 hamam, 5 han, 4 otel vardır. Üç kâgir cami, 30 kadar mescit, 1 hükümet binası, sağlıksız, rutubetli, kötü durumda jandarma koşulları mevcuttur(TSİC, 1922: 48).

Demiryolu hattı ile İstanbul ve Konya'ya bağlanan şehir dâhilinde, Akşehir-Karabulut şosesi üzerinde iki kâgir, Akşehir-Ilgın caddesi üzerinde bir kâgir, ayakları kâgir, üzerleri ahşap 5, Akşehir-Karaağaç yolu üzerinde de ayakları kâgir, üzeri ahşap bir köprü vardır(TSİC, 1922: 48). Şehirde kanalizasyon şebekesi yok, su şebekesi bakımsız ve sağlıksızdır. Şehrin güney, güneybatı ve kuzeyinde olmak üzere etrafı duvarlarla çevrilmiş 3 mezarlığı bulunmaktadır.

ESKİ ESERLER

Tarihi eser olarak türbeler ve camilerin yoğun bulunduğu Akşehir'de, ziyaretgâhların ve yerleşim kalıntılarının olduğu da görülmektedir. Selçuklu döneminde bir eski yapıdan camiye dönüştürülen Cami-i Kebir (Avlu Camii), İçinde Ömer Efendi kütüphanesi bulunan Selçuklu eseri, çinileri dökülmüş, harap durumdaki Hasan Paşa Camii (İmaret Camii), Kanuni'nin vezirlerinden Abdülkerim Ağa'nın yaptırdığı Yeni Cami (İplikçi Camii) bunlardandır(TSİC, 1922: 56).

Dönem itibariyle kaza merkezinde eski eser bulunmayıp, Sahip Ata namıyla bir medrese vardır. Sahip Ata namıyla ünlenmiş olan, Selçuklu sultanlarından Keyhüsrev'in veziri Ali Bin Hüseyin tarafından inşa (1272) edilmiştir (TSİC, 1922: 56). Medresenin bazı hücreleri sağlam ise de harap bir haldedir.

Turgut köyü, Cihanbeyli'nin Piribeyli ve Çeltik, Küçük Hasan, Ala Hacılı, Katırlı köylerinde, zamanında yerleşim yerlerinin ve güçlü binaların bulunduğu işaret eden mermer taşları bulunmaktadır (TSİC, 1922: 56).

Maruf köyünde mermerden inşa edilmiş, üzeri kubbeli İbrahim Veli türbesi mevcuttur. Türbe civarında zamanında zaviye ve hamam olduğu, zaviyenin gelir kaynağı olarak işletilen Akşehir çarşısındaki biri kadın, biri erkek olmak üzere iki hamamın, dönem itibariyle vakıf idaresi tarafından işletilmekte olduğu(TSİC, 1922: 56) görülmektedir. Abdulvahap Gazi Hazretleri Türbesi, Seyyit Mahmut Hicrani Hazretleri Türbesi, Nasreddin Hoca Türbesi merkezde olup, birincisi Hazreti Peygamber'in sancaktarına atfedilmektedir. Hicrani Türbesi, Sultan Yıldırım Bayezit'in, Timur'a esir düştüğünde ikamet ettiği ve geçici olarak defn edildiği türbedir(TSİC, 1922: 51). Nasreddin Hoca Türbesi ise merhumun şanına yakışmayan, verilen bilgilerin tutarsızlığına binaen acemi bir elden çıktığına hükmedilen kitabesi ile tasvir edilmiştir (TSİC, 1922: 52-53). Kitabedeki bilgiler hakkında detaylı açıklamalar, Molla Taceddin üzerinden karşılaştırmalı yorumlar ve düzeltmeler yapılmıştır.

Akşehir'de bulunan bu türbelerden başka, Kızılca Mahalledeki Bahar Sultan, Çatır Patır Sultan (Şeyh Battal, Satır Bahadır), Nasuhi Dede, Hacı Kuşçu Mahallesi'ndeki Abdullahoğlu mescidinde bulunan Gevher Emre, Tekke mezarlığındaki Molla Taceddin, Hızırılık mevkiindeki Hızri, Kileci Mahallesi'ndeki Şeyh Eyüp, Zengeli Sultan (Eskici Sultan), Nasreddin Hoca Türbesi yakınlarındaki Ebu Mahmut Sinan, Sinaneddin Baba, Abdehü'l Mevlevi, Köyceğiz deresinde Nimet Baba, Şeyh Sultan Muhiddin, Meydan Mahallesi'ndeki Seyyit Yunus, Yamaçlı Baba, Ahi Celal Mahallesi'ndeki Ahi Celal ve Ahi Mahmut, Taş medrese civarındaki Kazan

Baba(TSİC, 1922: 54) namlarıyla, dönem itibariyle bolca türbe bulunduğu görülmektedir. Türbelerin bolluğu, halk nezdinde gördüğü kıymet, toplumun eğitime, modern tıbbaya ve medeni hayata bakış açısıyla, batıl inançlara yatkınlığıyla az çok ilgili olsa gerektir.

SONUÇ

20. Asrın başlarında, Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı, Türk milletinin kurtuluş ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma mücadelesi verdiği yıllarda, toplumun sağlık, eğitim, ulaşım gibi ihtiyaçlarının da önemsendiği görülmektedir. Toplumun sıhhi ve içtimai durumunun tespit edilmesi ve ihtiyaçların karşılanması için detaylı raporlar hazırlanmış ve yine savaş yıllarında kitaplar halinde basılmışlardır.

Çalışmamıza konu olan Akşehir Kazası'nın sıhhi ve içtimai durumu ile ilgili kayıtlar incelendiğinde, halkın ekonomi, kültür, eğitim, ulaşım ve sağlık bakımından çok yetersiz şartlarda yaşadığı, modern hayatın gereklerine, zihnen ve bedenen sağlıklı, bilgi ve birikim bakımından donanımlı olabilme konusunda da bir o kadar isteksiz olduğu gözlemlenmektedir.

Zor şartlar ve yetersizlikler olduğu doğrudur. Bu şartlarının iyileştirilmesi konusunda halkın talepkâr ve gayretli olmadığı başka bir doğrudur. Dönem itibariyle, hayatını her bakımdan geleneksel alışkanlıkları doğrultusunda devam ettiren, hatta bu tavrında biraz da inatçı bir yaklaşım sergileyen halk, gelişme ve modernleşmeye yönelik çabalara kayıtsız kalmaktadır.

Türkiye genelinde uygulanan çalışmalar sonucunda oluşturulan raporların ne kadar değerlendirildiği, ne kadarının, hangilerinin gereğinin yapıldığı, problemlerin çözülüp çözülmediği konusunda bugünden bakarak keskin hükümler vermenin çok doğru olmadığı kanaatindeyiz. Diğer taraftan, bu derece önemsenen konularda hala eksikler olduğunu gözlemek, özellikle de sosyo-psikolojik açıdan Türk toplumunun problemlerinin çözümü konusunda çok da gönüllü ve talepkâr olmadığına yönelik yorumlara açık bir görüntü vermektedir. Bu konuda beklentileri karşılayacak, kendi hayatını kolaylaştıracak yetkinlikte olup olmadığını tartışmaya açabilecek yaklaşımlardan çok uzak olduğunu kolaylıkla söyleyemiyoruz.

Osmanlı son dönemlerinde yapılan ıslahatlara ve bunların eseri olan kurumlara gösterilen mesafeli yaklaşım dönem itibariyle de devam etmektedir. Bu durum, toplumun her yönden gelişmesine ve refahının yükseltilmesine olan ihtiyacı aynı zamanda acilleştirmektedir. Bu sebeple, varlık-yokluk savaşı verilen yıllarda bile bu işlere de zaman ayırmak gibi bir zorunluluk doğmuştur. Cumhuriyet yıllarında kestirme yollardan yoğun inkılapların yapılması da bu gerekçeye dayandırılmıştır. Yönetenlerin kendilerine göre robotlar oluşturma isteğiyle ilgili değildir. Bayındır bir ülke ve müreffeh bir toplum yaratılmasının, güçlü devlet olmanın da müreffeh bir millet olmadan başarılamayacağını, hatta "devlet baba" geleneğinin asıl olarak müreffeh bir millet oluşturma felsefesinin anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Toplum ne kadar müreffeh ise ülke ve devletin de o derece mamur olacağını bilmesi ile ilgili bir durumdur. 100 yıl önce kaydedilmiş olan bilgilerin, bugünü değerlendirmek ve geleceğe yönelmek adına kıymetli olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Cöhçe S. (2006). "XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gelibolu Sancağı'nın Sıhhi, İçtimai Durumu", *Çanakkale I-Savaşı ve Tarihi*, İstanbul BB Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, İstanbul, (489-500).
- Gümüüşçü, O. (1999) "Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası için Bilinmeyen Bir Kaynak, Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası", *ATAM Dergisi*, (939-968).
- Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*. İstanbul.
- TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989 C. II, İstanbul, (298-299).
- Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (1922). *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası-Konya Vilayeti*, Cilt: 8. Ögüt Matbaası, Ankara.